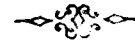

Н.В. ГОГОЛЬ

ШИНЕЛЬ

ЎзССР Давлат Нашриёти
Тошкент — 1953

На узбекском языке

Н. В. ГОГОЛЬ

ШИНЕЛЬ

Госиздат УзССР — 1953 — Ташкент

Таржимон Х. Аҳорова
Редактор М. Раҳмон
Рассом И. Цигачов
Техредактор Я. Пинхасов
Корректор Ш. Зухриддинов

* * *

Теришга берилади 18/IX 53 й. Босишга
рухсат этилди 11/XI 53 й. Р 08 12.
Қоғоз 70 92₃₂ = 0,813 қоғоз л. — 1,9
печ. л. Нашр. л. 24. Индекс н/а.
Договор № 76—53 й. Тиражи 15000.
Баҳоси 60 т.

* * *

ЎзССР Маданият министрлиги
Ўзглавиздатнинг 1-нчи босмаҳонаси.
Тошкент, 1953. Ҳамза кучаси 33.
Заказ № 384.

Департаментда¹... яхшиси, қайси департаментда эканини айтиб ўтирмайлик, — турли-туман департаментлар, идоралар, мақамалар ва ҳуллас, хилма-хил мансабдорлар табақасидан кўп нарса йўқ. Ҳозирги замонда *ҳарқандай одам ҳам ўзига бўлган ҳақоратни бутун жамиятга бўлган ҳақорат деб биледи. Айтишларича, яқин кунлардагина, билмадим аллақайси шаҳарнинг бир капитан-исправникдан² ариза тушибди. Шу аризада у киши давлат томонидан чиқарилган қарорлар поймол қилинаётганини, ўз муборак номи ҳечбир зарур бўлмаган ўринларда тилга олинаётганини очиқдан-очиқ ёзиб нолибди. Бунга далил қилиб аллақандай романтик асарнинг жуда катта бир томини ўша аризага илова қилибди. Бу асарнинг ҳар ўн бетидан кейин бир капитан-исправник, баъзан эса ҳатто фирт маст бир ҳолда, намоён бўлар эмиш. Шундай қилиб, турли хунук ҳоллардан сақланмоқ учун, унинг тўғрисида сўзланмоқчи бўлинган департаментни бир департаментгина деб ўтамиз. Шундай қилиб, бир департаментда мартабаси кўп ҳам

¹ Департамент — Чор россиясидаги министрликлар ва бошқа давлат идораларининг бўлими номи.

² Капитан-исправник — Уездда капитан унвонидаги полиция вакили.

улуғ бұлмаган бир чиновник хизмат қилар эди. У, паст буйли, бироз бужурроқ ва бирсз маллароқ, қатто бироз кўрнамә, пешонасидаги сочи бироз тўкилган, юз ёноқлари ажинлик ва бавосир касалига мубтало экани юзидан кўриниб турган бир киши эди. На чора, айб Петербургнинг об-ҳавосида! Энди у кишининг амали масаласига келсак (чунки бизда энг аввал амални билдирмоқ лозим), у индамас одамларга ёпишишни одат қилган турли ёзучилар иложлари борича майна ва мазах қиладиган абадий титулярний советниклар¹ жумласидан эди. Бу чиновникнинг фамилияси Башмачкин эди. Мана шу номнинг узидан бу фамилия «бошмоқ» сўзидан келиб чиққани кўриниб турибди; лекин бу сўзнинг қачон, қайси вақтда ва қандай қилиб бошмоқдан келиб чиққани ҳақида маълумот йўқ. У кишининг отаси ҳам, бобоси ҳам, ва қатто қайнағаси ҳам, хуллас, ҳамма Башмачкинлар ҳамиша этик кийиб юрар ва йилда уч марта таг чармини янгилатар эдилар. У кишининг номи Акакий Акакиевич эди. Бу ном, балки, ўқучига бироз ғалатиروқ ва атайлаб топилгандай туйилар, лекин ўқучиларни ишонтирмоқ мумкинки, бу ном атайлаб ўйлаб топилган эмас. Шаронтнинг тақозаси блан бошқа ном қўймоққа илож қолмаган. Бу воқиа шундай бўлган: агар янглишмасак, Акакий Акакиевич 23 мартга ўтар кечаси туғилган. У кишининг чиновник хотини бўлмиш ва кўп ях-

¹ Титулярний советник — Чор россияси даврида гражданлик хизматидаги ўртача унвонлардан бири.

ши аёл бўлган марҳума онаси боласига ном қўйиш маросимига яхшигина тайёрланган. Онаси ҳали у вақтда эшик рўпарасидаги кроватда ётар эди, унинг ўнг томонида сенатда столоначальник¹ бўлиб хизмат қилган «отахони» Иван Иванович Ерошкин деган жуда яхши бир одам блан «онахони» квартал офицери-нинг² хотини ва ажойиб саҳий аёл Арина Семеновна Белобрюшкова турар эдилар. Боланинг онасига уч номни тақдим этиб, шулардан бирини танлашни, я'ни Моккия, Соссия ё бўлмаса риёзаткаш Хоздазат номини қўйишни айтдилар. «Йўқ,— деб ўйлади марҳума,— ҳаммаси ҳам аллақандай бўлмағур номлар». Унга ма'қул ном топмоқ учун календарьнинг бошқа саҳифаларини очдилар; Трифилий, Дула ва Варахасий деган уч ном чиқди. «Вой, шўрим қурсин,— деб гудранди кампир,— ҳаммаси ҳам бўлмағур номлар, ростини айтсам, умримда бунақа номларни эшитмаганман. Варадат ё Варух бўлса ҳам майли эди. Трифилий ёки Варахасий эмиш-а». Яна бошқа саҳифаларини очдилар: Павсикахий ва Вахтисий деган номлар чиқди. «Бас энди,— бўлди,— деди кампир:— боланинг толи'и шу экан. Ундай бўладиган бўлса, отасининг номини қўйганимиз яхшироқ, отасининг номи Акакий эди, майли, ўғли ҳам Акакий бўлақолсин». Ана шундай қилиб, у кишининг номи Акакий Акакиевич бўлиб қолди. Болани чўқинтиришди; шунда бо-

¹ Маҳкамада яш бошқаручи чиновник.

² Даҳа бошлиғи.

ла бирам йиғлаб, бирам қилиқлар қилдики, бу блан гўё ўзининг титулярний советник бўлишини сезгандек эди. Хуллас бутун иш шу йўсинда битди. Бизнинг буни айтиб ўтишдан мақсадимиз, бу ишлар батамом зарурат юзасидан қилинганини ва бошқа ном топишнинг сра иложи бўлмаганини китобхонларга очиқ-ойдин кўрсатишдир. У кишининг департаментга қачон ва қай вақтда кирганини ва ким жойлаштириб қўйганини ҳечким эслай олмасди. Қанча директорлар ва турли-туман бошлиқлар келиб кетдилар. Шунда ҳам бу кишини ҳамон бир жойда, ҳамон бир вазиятда, ҳамон бир мансабда, ҳамон ўша хат ёзучи чиновник мансабида кўрар эдилар; шунинг учун у кишининг вицмундир¹ кийган ва тепакал ҳолда, дун'ёга таппатайёр бўлиб келганлигига ишонч ҳосил қилар эдилар. Департаментда уни ҳечким ҳурмат қилмас эди. У ўтиб кетаётганида қоровуллар ўринларидан туриш у ёқда турсин, худди қабулхонадан оддий бир чивин учиб ўтгандек, унга ҳатто қиё боқиб ҳам қўймас эдилар. Бошлиқлар унга совуқ ва қўпол муомала қилар эдилар. Бирорта столэначальник муовини ҳам ҳатто: «мана буни кўчириб қўйинг», ёки: «сизга жуда ғалати бир иш топиб келдим», ё бўлмаса ба'зи одобли идорадагилар ишлатадиган ширин сўзларни айтиб ўтирмасдан, қоғозларни унинг бурни ёнидан келтириб чўзар эдилар. У ҳам қоғозга бир кўз ташлагач, қоғозни берган ким ва уни беришга ҳақи борми-йўқлигига қарамай

¹ Вицмундир — революциядан бурун оддий амалдорлар киядиган форма.

олиб қолаверарди. Қоғозни олган ҳамон кўчиришга тайёрланабошларди. Ёш чиновниклар бор бўйича уни мазах қилиб, ундан кулардилар, унинг ўзи тўғрисида тўқилган ҳархил ҳикъяларни ўзига эшитдириб гапирар, у ўтирган ҳовлининг эгаси — етмиш яшар кампир ҳақида сўз очиб, кампирнинг уни тутиб олиб урганларидан гапирар, уларнинг тўйлари қачон бўлишини сўрашар, «қор ёғди» деб унинг босидан қоғоз сочиб ўйнардилар. Лекин, Акакий Акакиевич, гўё олдида ҳечким йўқдек, буларга дамани ҳам чиқармас эди; бу нарсалар ҳатто унинг ишларига та'сир ҳам қилмас: шундай ғалвалар ичида туриб ёзгам хатидан бирорта хато чиқмас эди. Ҳазиллар ҳаддидан ошиб, ма'мурлар унинг қўлидан ушлаб, ишга халақит берабошласалар, шундагина у: «Қўйсангизчи, нега бунча озор берасиз кишига?» деб қўярди. Унинг бу сўзларида ва у сўзлар айтилган овозида аллақандай бир мунг асари бор эди. Унинг овозини эшитганда одамнинг раҳми келиб кетарди. Яқиндагина хизматга кирган ёш бир йигит, бошқалардан ибратолиб уни мазах қилмоқчи бўлган эди ҳамки, лекин, негадир, бирданига таёқдек қотиб қолди ва ўша ондан бошлаб унинг назарида гўё ҳамма нарса ўзгариб кетгандек ва бошқа ранга қиргандек бўлди. Аллақандай ғайри табиий бир куч, яхши ва кибор одамлар деб таниган шерикларидан унинг кўнглини совутиб юборди. Шундан сўнг, доим, энг хурсанд бўлган вақтларида ҳам унинг кўзига паст бўйли, тепакал: «Қўйсангизчи, нега бунча озор берасиз кишига?» деган сўзларни та'сирли қилиб

гапирадиган чиновник кўринадиган бўлди: Бу таъсирли сўзлар тагида «Мен сенга биродар бўламанку» деган сўзлар бор эди. Шундай қилиб бу ёш йигит хижолатдан қўли блан юзини тўсар ва инсонгарчилик деган нарсанинг камлигини, мулойим, тарбияли, кибор одамлар орасида ва ҳатто, ё рабби! халқ олижаноб ва номусли деб таниган одамлар орасида ҳам мудҳиш дағалликлар яшириниб ётганини кўриб, умрида кўп марта титраб тушарди.

Ўз вазифасида шу қадар яшаб ўтган одам ҳечқаерда бўлмаса керак. Берилиб ишларди десак озлик қилади; йўқ, у, севиб ишларди. Унинг шу кўчириб ёзиши ўзи учун аллақандай ўзгача ва ёқимли бир дунё эди. Ишдан завқ олганлиги юзидан кўриниб турарди; баъзибир ҳарфлар унга севган ёрдай кўринар, шуларга етишақолса ўз-ўзини йўқотиб қўяр, яъни мийиғида кулиб қўяр, кўзларини қисар, лабларини турли мақомга солар, хуллас, қайси ҳарфни ёзаётганини унинг юзидан билса бўларди. Агар унга, тиришқоқлигига яраша мансаб ва даражалар берилиб борилса, балки, ўзи кутмаган ҳолда, статский советник¹ даражасигача етиб борарди; лекин у, пичингчи шериклари айтгандай, шинельга тугмаю, белига бавосир касалидан бошқа нарса ортдираолмади. Шу блан бирга, унга ҳечбир парво қилмасдилар, деб ҳам бўлмайди. Бир директор, ўзи яхши одам бўлганлигидан, унинг узоқ йиллар қилган хиз-

¹ Статский советник — граждан хизматидаги юқори даражадаги унвонлардан бири.

матини тақдир қилмоқ мақсадида, унга ўзининг ўша оддий кўчириб ёзиш ишидан кўра муҳимроқ бир иш беришга буюрди, яъни ёзилиб тайёр қилиб қўйилган қоғозни бошқа бир идора номига айлантириб ёзмоқ вазифасини топширди; бу ишни бажармоқ учун идоранинг номини ўзгартмоқ, баъзи жойларда феълларни биринчи шахсдан учинчи шахсга айлантирмоқ кифоя эди. Бу иш унга шу қадар оғир бўлдики, терлаб-пишиб кетди, пешонасидаги терларини артиб туриб, ниҳоят: «Қўйинглар, яхшиси, менга кўчирадиган нарсадан беринглар» деди. Шундан бери унч кўчириб ёзиш ишида қолдирдилар. Унинг кўзига шу кўчириб ёзиш ишидан бошқа ҳечнарсга кўринмас эди. У кийим-беш тўғрисида сра ўйламасди, унинг вицмундири кўк эмас, аллақандай сарғиш-бўз тусда эди. Унинг ёқаси энсиз ва тор бўлиб, бўйни узун бўлмаса-да, ёқасидан чиқиб турар ва рус ажнабийлари¹ бошларида ўнталаб кўтариб юрадиган, бошларини ликиллатадиган гипс мушукчанинг бўйнига ўхшаб ҳаддан зиёда узун кўринар эди. Бунинг устига вицмундирга ҳамавақт бирор нарса: ё хас-хашак парчаси, ё бирорта узук ип ёпишиб турарди; бунинг устига у кўчала кетаётганида, одамлар деразадан ахлат тўкаётган пайтда деразага тўғри келиб қолиш ҳунари бор эди; шунинг учун шляпаси устида ҳам доим қовун-тарвуз нўчоқлари ёки шунга ўхшаш нарсалар бўлар эди. У бутун умрида бирор марта бўлсин кўчада нималар бўлаётганига сарасан солмаган

² Бу ерда аттор маъносида.

эди, ҳолбуки, у кишининг ёш биродари бўлмиш чиновник бундай нарсаларга жуда қизиқиб қарарди, унинг кўзи шу қадар ўткир эдики, кўчанинг нариги бетидаги йўлкада кетаётган бировнинг шимидаги боғичи узилиб кетганини ҳам кўрмай қолмасди ва шунда доим мийғида кулиб кўярди.

Аmmo Акакий Акакиевич нимага қараса унда ўзининг чиройли ва текис қилиб кўчирилган сатрларнигина кўрар, ундан кейин агар бехосдан бирорта отнинг тумшуғи келиб у кишининг елкасига қўнса ва бурнидан чиққан пишқириқни шамол сингари юзларига урса, шундагина ўзининг сатрлар ўртасида эмас, кўча ўртасида кетаётганини пайқарди.

Уйига қайтиб келиши бланоқ, стол ёнига ўтириб, қарам шўрвасини ичар, пиёз аралаш бир бўлак мол гўштини, мазасини ҳам билмасдан, ичига тушган пашшаси борми, бошқаси борми, ҳаммасини апил-тапил тушираберарди. Қорнининг қаппаябошлаганини пайқагач, ўрнидан турарди-да, сиёҳдончасини олиб, уйига келтирган қоғозларни кўчиришга ўлтирарди. Агарда кўчириш учун қоғоз келтирмаган бўлса, ўз хурсандчилиги учун, атайлаб нусха кўчирадди, айниқса, агар қоғоз жумла тузилишининг яхшилиги блан эмас, балки бирор танилмаган ёки мартабаси улуғ кишига ёзилган бўлса, ўзига нусха кўчириб оларди.

Ҳатто Петербургнинг кулранг осмони қоронгилашиб, барча чиновниклар, ҳарқайси ўз ҳолича, оладиган ойлиги ва ўз нафсининг хоҳишига қараб, еб-ичиб қорнини тўйғазиб олган пайтларда ҳам, — департаментда ҳамма перо-

нинг қитирлатишдан, тиниб-тинчимас одам ўзига керагидан ҳам ортиқ юклаб олган, ўзининг ва бошқаларнинг ишини битириш учун югуриб-елишдан тўхтаб дам олаётганида ҳам Акакий Акакиевич хонасидан бошини чиқармас эди. Ба'зи чиновниклар қолган вақтларини кайф-сафога бағишламоқчи бўлган вақтларда: эпчилроқлар театрға югуриб, бошқа бировлар шляпаларни тамоша қилиш учун кўчага ошиққан бир вақтда; яна бировлар афтига упаэликни чапиб олган бирорта қизга, я'ни амалдорлар доирасида ҳаммани ўзига мафтун қилган гўзалга хушомад қилиш блан вақт ўтказиш учун кечага йўналиб қолган чоқда ҳам Акакий Акакиевич ҳеч қаёққа бормас эди. Бошқа бировлар, бунақалар кўп учрайди, тушда овқатланиш ва сайр қилиш каби кўп нарсалардан воз кечишнинг эвазига келган модада бўлган лампа ёки шунга ўхшаш бошқа бир нарсалари бор, тўртинчи ёки учинчи қабатдаги йўлак ёки ошхонаси блан иккита кичкина хонани эгаллаган оғайнисининг олдиға чиқишга ошиққан пайтда ҳам, хуллас, ҳатто барча чиновниклар ошналарининг кичик-кичик хоналарига бир тийинлик сухари блан стаканда чой ҳўплаб, узун чубукларини чекиб рус киши-си ҳечқачон ва ҳечқандай шароитда бош тортмайдиган юқори табақа аҳлларидан эшитган биронта ғийбатни сўзлаб ўтириб штурмовой вист¹ ўйнаш учун ошналарининг кичик-кичик хоналарига тарқаладиган пайтда ҳам, ёинки гаплашадиган гап қолмаган тақдирда Фалько-

¹ Штурмовой вист — карта ўйинининг бир хили.

нет монументидаги¹ отнинг думи кесиб олингани ҳақида комендантга хабар берилгани тўғрисидаги латифани гапириб ўтирадиган пайтда ҳам, хуллас, ҳамма кўнгил очишга берилган пайтда ҳам Акакий Акакиевич ҳечқандай ўйин-кулги ёки тамошага қизиқмас эди. Ҳечким ҳам уни бирор улфатчиликда кўрдим деб айтолмасди. Маза қилиб ёзиб бўлгач, эртага худо қандай нарсаларни кўчириб ёзишни насиб қилар экан, деган ўй блан жилмайиб кулиб, ухлаб кетарди. Йилига тўрт юз сўм ойлик олиб, шу блан ўз тақдирдан рози бўлабилган бир кишининг тинч умри мана шу зайилда ўтар эди; ёлғиз титулярний советникгина эмас, балки тайний, действительный, надворный ва шунга ўхшаш турли советникларнинг², ҳатто ҳечкимга кенгаш бермайдиган, ўзи ҳам ҳечкимдан кенгаш олмайдиганларнинг ҳам умр йўлида дуч келинадиган ҳархил бало-қазолар бўлмаганда эди, балки қариб-чириб кетгунча ҳам ҳаёти шу зайилда ўтган бўларди.

Петербургда йилига тўрт юз сўм ёки шунга яқин ойлик оладиганларнинг катта душмани бор. Бу душман, гарчи уни жуда кучли деб айтишса ҳам, ўзимизнинг шимолга хос қаттиқ совуқнинг ўзгинасидир. Эрталаб соат тўққизларда, кўчалар департаментга кетаётганлар блан тўлиб тошган бир вақтда изғирин шамол, ҳеч суриштириб ўтирмай, ҳамма бурунларни

¹ *Фальконет монументи*—Петербургда Петр I нинг отга миниб турган ҳайкали. Бу ҳайкални ҳайкалтарош Фальконет ишлаган.

² *Советник* — Чор россиясида маҳкамалардаги мансабнинг номи, маслаҳат беручи ма'носида.

шундақа айтиладики, бечора чиновниклар бурунларини қаёққа қўйишни билмай қоладилар. Ҳатто юқори мансаб эгаларининг ҳам совуқдан пешоналари оғриб, кўзларидан милт-милт ёш чиққан пайтда ҳам бечора титулярний советниклар ба'зан жуда ноилж қоладилар. Шундай пайтларда совуқдан қутилиш учун юпқа шинельда беш-олтита кўчани мумкин қадар тезроқ чопиб ўтиб, идора эшигидан киргач, хизмат ва вазифаларнинг бажарилиши учун лозим бўлган ва йўлда совуқ еб музлаб қолган ҳунар ва билимлар батамом эриб жойига келмагунча йўлакда депсиниб тураверадилар. Акакий Акакиевич босиб ўтилиши зарур бўлган шу масофани мумкин қадар тезроқ югуриб ўтишга ҳаракат қилсаям, елкаси блан орқаси анчадан бери жизиллаётганини сезабошлади. Ниҳоят у, «шинелимнинг бирор жойи лат емаганмикан?» деган ўйга келди. Уйига келиб яхшилаб кўздан кечиргач, шинельнинг икки-уч ери, я'ни орқаси блан елкаси худди докадек сузилиб кетганини кўрди: шинельнинг мавўти шу қадар тўзган эдики, кўзингизга яқин келтирсангиз, нариги томони базур кўринар ва астари ҳам титилиб, оқиб тушган эди. Чиновниклар Акакий Акакиевичнинг шинелини ҳам эрмак қилиб юришларини айтиб ўтиш керак; ҳатто уни шинель деган улуг сифат номдан маҳрум этиб, капот¹ деб атардилар. Ҳақиқатан ҳам унинг тузилиши жуда ажиб эди, ёқаси бошқа жойларига ямоққа ишлатилаверганидан йилдан-йилга кичрайиб борарди. Ямоқларда

¹ *Капот* — хотинларнинг уй ичида киядиган кенг қўйлаги.

машиначининг ҳунармандлиги сра кўринмас, аллақандай хунук ва бесўнақай бўлиб чиқар эди. Бу аҳволни кўрган Акакий Акакиевич шинельни қоронғу зинадан чиқиладиган тўртинчи қабатнинг аллақаерида турадиган ҳуш-ёрлигида ёки бошида бирон ташвиши бўлмаганида, кўзининг ғилайлиги ва юзининг чўтирлигига қарамай, чиновник ва бошқаларнинг панталонлари ва фракларини дурустгина қилиб тикадиган Петрович деган машиначига олиб бориш керак деган фикрга келди. Бу машиначи тўғрисида гапни чўзиб ўтирмасак ҳам бўлар эдику-я, албатта, лекин повестьда ҳарбир шахснинг характерини очиб кўрсатиш одат бўлиб қолгани учун, чор-ночор, Петровични ҳам тасвирлашга тўғри келади. Бу одам авваллари соддагина Григорий деб аталар ва ўзи аллақандай бир бариннинг крепостнойи эди; крепостнойликдан озод бўлиб, турли байрамларда зўр бериб ичабошлагач: аввал катта байрамларда, кейин эса, суриштирмасдан календарьда бут шакли солинган диний байрамларда ҳам ичаверадиган бўлгандан буён Петрович деб аталдиган бўлиб қолди. Бу жиҳатдан ота-боболарининг одатини маҳкам ушлар, хотини блан айтишган пайтида уни жаҳонгашта ва немиссан деб атарди. Биз бунда хотини ҳақида оғиз очганимиздан кейин энди у тўғрида ҳам бир-икки оғиз сўз айтиш керак, лекин, афсуски, Петровичнинг хотини бор бўлиб, у хотиннинг бошига рўмол ўрамай, чепчик кийиб юриши; ҳусни у қадар чиройлик ҳам эмаслиги; ёлғиз гвардия солдатларигина у кишини кўрган вақтда чепчик остидан қараб, мўйлабларини қимирлатиб,

аллақандай «оҳ» тортиб қўйишларидан бошқа нарсани билмаймиз.

Акакий Акакиевич, Петровичнинг уйига кириладиган зинадан чиқатуриб, инсоф юзасидан шуни айтиб ўтиш керакки, бу зинада ҳам Петербург уйларининг ҳовли томондан кириладиган зиналаридаги сингари сув ва мағзалар тўкилган бўлиб, кўзни ачиштиручи шилтир ҳиди анқир эди,— шу зинадан юқорига кўтарилар экан Акакий Акакиевич, Петрович шинельни тузатиб бериш учун қанча ҳақ сўрашини ўйлар, икки сўмдан ортиқ бермайман деб хаёлидан ўтказиб ҳам қўйди. Уйнинг эшиги очик эди, чунки машиначининг хотини аллақандай бир балиқни пишираман деб ошхонани шу қадар тутунга тўлдириб юборган эдики, ҳатто суваракларни ҳам кўриб бўлмасди. Акакий Акакиевич ошхона орқали кирди, унинг ўтганини уй бекаси ҳам пайқамай қолди, уйга кириши бланоқ у бўялмаган кенг стол устида турк пошшоси сингари чордона қуриб ўтирган Петровични кўрди. Ишлаб ўтирган ҳамма машиначилар сингари у ҳам ялангоёқ эди. Ҳаммадан бурун Акакий Акакиевичнинг кўзига ташланган нарсаси машиначининг унга яхши таниш бўлган, худди тошбақа косасига ўхшаш бақувват, йўғон ва хунук тирноқли бошмолдоғи бўлди. Петровичнинг бўйнида бир ўрам ипак блан ип осилган, тиззасида эса аллақандай эски нарса ётарди. У, уч минутдан бери игнага ип ўтказалмай гаранг, шунинг учун қоронғиликдан ва ҳатто ипдан ҳам койиған, «ҳа» деб ўзича ғудранарди; «сра ўтмаяпти, бу ла'нати, мени хунуб қилдинг, касофат!» Петровичнинг жаҳли чиқиб

турганда келиб қолганига Акакий Акакиевичнинг кўнгли гаш бўлди: у Петровичнинг кайфи бироз тарақлаган пайтда ёки хотини айтгандай, «бир кўзли шайтон мириқиб ичиб олган» пайтда келиб бирор нарса буюришни яхши кўрарди. Бундай вақтларда Петрович одатда камроқ хақ олишга кўнар, дарров гапга кирақолар, ҳа деб таъзим қилиб миннатдорчилик билдираверарди. Лекин, кейин хотини келиб, эри маст бўлгани учун арзон баҳога кўниб қўйганини айтиб йиғлар эди, аммо устига бирмири ё ярим танга ортдирилиши блан иш силлиқ битиб кетарди. Ҳозир эса Петрович ҳуш'ёр эди, шунинг учун ҳам сержаҳл, бўш келмай оғзига сиққанча ҳақ сўрашга тайёрдек бир ҳолда эди. Акакий Акакиевич буни фаҳмлаб, келган изидан секингина чиқиб кетмоқчи бўлган эдию, лекин иложи бўлмади. Петрович унга ўзининг яккаюягона кўзини сузиб тикилиб қараган эди. Акакий Акакиевич беихтиёр: «Салом, Петрович!» — деб юборди. — Петрович, «Саломат бўлсинлар, тақсир», деди-да, қандай ўлжа олиб келдйкин деб Акакий Акакиевичнинг қўлига кўз қирини югуртди.

«Мен, Петрович, сеникига ҳалиги унақа...» Бу ерда шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, Акакий Акакиевич ўз муддаосини нуқул кўмакчи сўзлар, ҳол ва равишлар ва, ниҳоят, ҳечқандай маъноси бўлмаган сўз бўлаклари блан изҳор қилади. Агар қийинроқ иш тўғрисида гапирмоқчи бўлса, жумлани тугатмайдиган одати ҳам бор эди. Кўп вақт: «бу, албатта жуда ҳам унақа...» деб гапни бошлаб қўйиб, бошқа ҳеч нарса демас, «ҳамма гапни гапириб бўлдим

шекилли» деб ўйлаб, бошлаган гапни унутиб қўярди.

«Нима гап ўзи?» — деди машиначи ва ягона кўзи блан вицмундирнинг ёқасидан тортиб енгигача, елкаси, орқа этагидан тортиб то тугмабоғларигача кўздан кечириб чиқди. Ўзи тикиб бергани учун унинг ҳамма жойи унга таниш эди. Биринчи кўришдаёқ кирган одамнинг қўлига қараш ҳамма машиначининг одатидир.

«Петрович, мен ҳалиги... шинель ўзи-ку мовутдан... мана, кўр: ҳали ҳаммаёғи бутун, ўзи бироз тутилган, шунинг учун кўзга эскига ўхшаб кўринади, лекин ўзи яп-янги, фақат мана бу ери озгина ҳалигидек... орқаси блан елкаси бироз ишқалган, иннай кейин, мана бу елкаси ҳам бирозгина — кўрдингми, мана шу ҳолос. Андаккина иш ўзи...».

Петрович капотни қўлига олди, аввал уни столга ёйиб ташлаб анча вақтгача кўздан кечирди-да, кейин бош чайқаб, дераза тагидаги қопқоғига аллақандай генералнинг сурати солинган, лекин қайси генералнинг сурати эканини билиб бўлмайдиган тамакидонига қўл узатди; суратнинг бетгинасидан бармоқ блан тешилиб, кейин тўртбурчак қоғоз блан ёпиштириб қўйилганди. Петрович тамакидан искаб олгач, капотни қўлларига ёйди-да, ёруққа тугтиб кўргандан кейин яна бош чайқади; кейин астарини ағдариб кўрди-да, яна бош чайқади, тагин генерал суратлик қоғоз парчаси ёпиштирилган қопқоқчани очиб, бурнига тамакидан тортиб, қопқоқчани беркитиб, қутигани ёнига солиб қўйгандан кейин: «Йўқ, эплаб бўлмайди; жуда чириб кетипти!» деди.

Шу сўзларни эшитганда Акакий Акакиевичнинг юраги орқасига тортиб кетди. «Нега тузатиб бўлмайди дейсан, Петрович?— деди у болалардек ялинчоқлик овоз блан:— бунинг ахир, фақат елкаси сузилиб кетган, холос, ўзингда майда-чуйда қийқимлар топилиб қолар ахир...»

«Қийқим топиладику-я, қийқим топилади-я»,— деди Петрович:— лекин ямайдиган жойи қолмабди, ўзи жуда чириб қолган, игна тегиздиг дегунча йиртилиб кетаверади».

«Йиртилса-йиртилар, йиртилган ерига сен яна дарров ямоқ соласан, қўясан».

«Аммо ямоқни тутиб турадиган жойи йўқда. Қийилавериш жони қолмаган. Номига мовут-ку, «пуф» десанг тўзиб кетади».

«Бир амаллай қол. Бўлмасам анавнақани нима қилиб бўлади!..»

«Йўқ, — деди Петрович узил-кесил қилиб: эплаб бўлмайди. Жуда ишдан чиққан. Яхши-си, қиш келиб қаттиқ совуқ тушганда уни оёғингизга пайтава қилиб олинг, нега десангиз пайпоқ унча иситмайди. Уни кўпроқ пул топиш учун немислар ўйлаб чиқардилар (Петрович ўрни келганда немисларни бир чимдиб ўтишни яхши кўрарди); энди шинельга келсак, янгисини тиктиришга тўғри келади».

«Янги» деган сўзни эшитганда Акакий Акакиевичнинг кўз ўнги қоронғилашди, уйдаги нарсаларнинг ҳаммаси бир-бирига аралашиб кетди. Унинг кўзига Петровичнинг қопқоғида юзига қоғоз ёпиштирилган генерал сурати бор тамакидонидан бошқа ҳечнарсга кўринмас эди. «Янгисини қандай тикдираман?»— деди у, ҳа-

ли ҳам туш кўраётгандек:— «ҳали менда ямоққа ҳам пул йўқ-ку».

«Ҳа, янгисини тикдирасиз», — деди Петрович ваҳшийларга хос босиқлик блан.

«Мабодо янгисини тикдирадиган бўлсак, анақаси нима бўлар экан...»

«Неча пулга тушишини билмоқчимисиз?»

«Ҳа».

«Учта элликталикдан ортиқроқ кетар», деди Петрович ва лабларини ма'нодор қилиб тишлаб қўйди. У кишиларга кучли та'сир қиладиган сўзларни севар, бировга ваҳима солиб қўйиб, сўнгра унга қия назар ташлаб, қай аҳволга тушганини тамоша қилишни яхши кўрарди.

«Бир шинельга бир юз эллик сўм!»— деб қичқириб юборди бечора Акакий Акакиевич. Бу, бутун умрида биринчи қичқирishi бўлса керак, чунки бу одам ҳамиша босиқ гапирарди.

«Ҳа, шундай, — деди Петрович: — шинельнинг ўзини ҳам айтинг. Агар ёқасига совсар қўйиб, астарини шоҳидан қилинса борми, унда икки юзга тушади».

Акакий Акакиевич Петрович айтган сўзларга қулоқ солмасдан ва қулоқ солмасликка уриниб ёлворган бир товуш блан: «Ўтинаман, Петрович, кел, бир амаллаб ямаштиргил, яна уч-тўрт кун хизмат қилсин» деди.

«Йўқ, бўлмайди дедимку» — бўлмайди! Бекорга меҳнат сарф қилиб, пулни шамолга совиришининг нима кераги бор, — деди Петрович. Шу сўзлардан кейин Акакий Акакиевич бир ҳолатда бўлиб у ердан чиқди. Петрович бўлса у чиқиб кетгандан кейин, лабларини қаттиқроқ тишлаб, ишга ҳам киришмай, анча

гача турган жэйида туриб қолди, чунки у ўз обрўсини ҳам туширмай, машиначилик ҳунарининг ҳам обрўсини сақлаб қолганг учун маънун эди.

Акакий Акакиевич кўчага чиққанда худди туш кўраётгандай эди. «Шунақа экан-да,— деди ўз-ўзига:— мен ҳақиқатан ҳам бунинг бунақа бўлишини сра ўйламаган эдим...», кейин, бироз жим қолгандан сўнг, яна қўшиб қўйди. «Шунақа денг-а, келиб-келиб шундақа бўлди денг-а, мен бўлсам шундақа бўлади деб ўйламаган эдим. Кейин яна анчагача жим тургандан сўнг шундай деди:

«Шунақа экан-да! Ҳақиқатан ҳам ҳечбир қутилмаганда ҳалигидақа-я.. бунақасини ҳеч-қачон... мана шунақа экан-да!» Шу сўзларни айтиб у уйига жўнаш ўрнига, ўзи ҳам сезмагани ҳолда бутунлай тескари томонга қараб кетди. Йўлда бир мўри тозаловчи ўзининг қопқора ёнбоши блан унга туртиниб, елкасини бутунлай қўрайтириб кетди; янги солинаётган уй тепасидан устига бир талай оҳак тўкилиб кетди. У буларнинг ҳечбирини сезмай, ахири, ойболгасини олдиға қўйиб олиб, шохдан ясалган қутичадан қадақли қўлиға тамаки қоқиб турган постдаги полицияға туртиниб кетгандан кейингина, шунда полиция унга: «Нега пинжимга тиқилиб келаяпсан, тратуарда йўл қуриб қолганим сенга?» деб ўшқирганидан кейингина бирээ ўзига келди. Бу нарса уни кўз очиб атрофига қарашга ва уй томонга қайтишга мажбур қилди. Шундагина у фикрини бир ерга тўплай бошлади, қандай аҳволға тушиб қолганини очиқ-ойдин кўз олдиға келтирди-да, энди

ўзи блан ўзи аввалгидек чалакам-чақки эмас, балки кўнгилдаги энг яширин сирларини очиб айтиш мумкин бўлган тadbирли бир дўсти блан маслаҳатлашаётгандай, очиқ-ойдин гаплаша бошлади. «Йўқ,— деди ўз-ўзига Акакий Акакиевич:— энди Петровиц блан баҳслашиб бўлмайди: у энди унақа ҳалиги нима... хотиндан қаттиқ калтак еганға ўхшайди. Яхшиси шуки, уникиға якшанба куни эрталаб бораман; шанба кечаси ҳалигидақа ичиб олгани учун бироз уйқудан ланж бўлиб турган бўлади. Уйғонгандан кейин карахтликини тарқатиш керак бўлади, хотини бўлса пул бермайди, шунда мен боғриб секингина қўлиға ярим танга-бир тангани қистираману, ана ундан кейин у гапға кирадиган бўлиб қолади, ана ўшандан кейин шинель ҳам ҳалигидай бўлади...» Акакий Акакиевич ўз-ўзи блан мана шундай кенгашиб, ўзига-ўзи далда бергач, якшанбанинг келишини кутди-да, Петровицнинг хотини уйдан аллақабёққа чиқиб кетаётганини узоқдан кўриб қолиб, дарров унинг олдиға кирди. Петровиц ҳақиқатан ҳам кечаги шанбадан кейин қаттиқ оғриётган бошини қуйи солиб ўтирар, уйқуға қонмаган бир ҳолда бўлишиға қарамай, масаланинг тагиға етиши бланоқ, худди шайтон йўлдан оздиргандек: «Бўлмайди, янгисини буюртиринг», — деди. Акакий Акакиевич худди шу маҳал ярим тангани унинг қўлиға тутқизди «Саломат бўлинг, тақсир,— деди Петровиц:— шинель тўғрисида хотиржам бўлаверинг: барибир энди у ҳечнарсаса ярамайди. Янгисини ўзим сизға боплаб тиқиб бераман, буёғини менга қўйиб беринг».

Акакий Акакиевич яматини тўғрисида яна

гап бошлаган эди, лекин Петрович охиригача қулоқ солмасдан, деди: «Мен сизга албатта янгисили тикиб бераман, бунга бемалол ишонаверинг, қўлимдан келганича тиришаман, ҳаракат қиламан. Ҳатто шу топда расм бўлганидек, ёқасини панжа шаклидаги заррин илмоқлар блан илинадиган қилиб берсам ҳам бўлади». Акакий Акакиевич янги шинель тиктиришдан бошқа илож йўқлигини ана шундагина тушунди ва тори жуда сусайиб кетди. Ҳақиқатан ҳам янги шинельни қайси пулга тиктиради, пулни қаёқдан олади? Байрамда бериладиган мукофотга бироз умид қўйса ҳам бўлардику-я, лекин бу пуллар аллақачонлар ўз жойини топиб тақсимланиб қўйилган эди. У янги панталон олиши керак, эски этикни бошлаб бергани учун этикдўзга эски қарзни тўлаши керак, учта ички қўйлак тикдириши керак, босма асарда номини айтиб бўлмайдиган ички кийимлардан бир-иккита буюриш керак эди, хуллас: ҳамма пулларнинг ўзига яраша зарур жойи бор эди, башарти директор жуда ийиб кетиб, қирқ сўм ўрнига қирқбеш ёки эллик сўм белгилаганида ҳам, барибир, эҳтиёжлардан шу қадар арзимас пул қолар эдики, бу, янги шинель учун кетадиган маблағга дарёдан томчи бўлар эди. У, Петровичда ҳаддан ташқари кўп хизмат ҳақи талаб қилиш одати борлигини, баъзида ҳатто хотини ҳам чидай олмай шовқин солиб: «Нима бало бўлди сенга, эсингни еб қўйдингми, аҳмоқ! Баъзан арзимас пулга ҳам иш қилиб берасану, энди келиб, уёқ-буёғини суриштирмай бировдан жуда катта ҳақ сўрайсан, ўзинг ҳам шунчага турмайсан» — деб беришини яхши билар эди,

албатта. Петрович шинельни саксон сўмга тикиб беришга ҳам рози бўлишига кўзи етса-да, лекин ана шу саксон сўмни қаердан олсин? Ярмини бир амаллаб топиш мумкин: бир яложини қилиб топса бўлади; балким бироз кўпроқ ҳам топаолар; лекин қолган ярмини қаердан топади?.. Аммо китобхонлар пулнинг аввалги ярмини қаердан топиши мумкинлигини билиб қўйишлари керак. Акакий Акакиевичнинг сарф қилинадиган ҳарбир сўмдан бир тининдан устида тешикчаси бор, ўзи доимо қулф турадиган қутичага ташлаб қўйиш одати бор эди. Ҳар ярим йилда қутичанинг оғзини очиб тўпланган чақаларини ҳисоблаб тангага айлантирарди. У кўп йиллардан бери шундай қилар, натижада бирнеча йил ичида тўпланган пул қирқ сўмдан ошиб кетган эди. Шундай қилиб, шинельга керак пулнинг ярми қўлда; лекин қолган ярмини қаердан олади? Энди қирқ сўми қаердан топилади? Акакий Акакиевич ўйлай-ўйлай, охири ҳеч бўлмаганда бир йилга оддий сарф-харажатларни камайтириш керак, деган қарорга келди: кечқурунлари чой ичмаслик, кечалари шам' ёқмаслик, агар бирор иш қилиш керак бўлиб қолса, уй эгаси кампирни-кига кириб шам'ида ишлаш; оёқ кийимларининг чармлари тез йиртилмаслиги учун кўчаларда юрганда мумкин қадар эҳтиётлик блан қадам ташлаб юриш; тез тўзимаслиги учун кийимларини кирчига камроқ ювдириш, уйга қайтган маҳалда эса ечиб қўйиб, бундан бирнеча йиллар аввал дағал матодан тикилган ҳатто ой ва йиллар томонидан риюя қилинган ҳалатни кийиб олиш. Ростини айтганда, буна-

қа чекланишларга одатланиш бошда бироз қийин бўлган эди, лекин бора-бора ўрганиб кетди ва ишлар ҳам йўлга тушди, ҳатто кечалари оч ҳолда қолишга бутунлай кўникиб кетди; лекин, бунинг ўрнига, бутун ўй-хаёли унинг кўнгли тўқ бўлиб, тикдириладиган шинель блан банд эди. Шу кундан бошлаб ҳаёти ҳам аллақандай тўла бўлиб қолгандай, гўё уйлангандай, гўё ҳамавақт ёнида биров бордек, ўзи ёлғиз бўлмай, аллақандай умр йўлдоши у блан бирга умр кечиришга рози бўлгандек ҳис қилар,— у йўлдоши ҳам, албатта, ўша серпахта, пишиқ астарлик шинельнинг ўзгинаси эди. Акакий Акакиевич аллақандай жонланиб, худди бир мақсадни олдига қўйган киши сингарди, табиати ҳам жиддийлашиб қолди. Унинг қиёфаси ва феъл-атворидаги шубҳа ва қарсизликлар, хуллас, иккиланиш ва мужмаллик аломатлари ўз-ўзидан йўқлиб кетди. Кўзларида баъзан учқунлар чақнар, миясига эса: «Еқасига ҳам совсар қўйдириб юборсаммикин?» деган дадил фикрлар келар эди. Бу тўғридаги хаёллар уни паришонхотир қилаёзди. Бир марта кўчириб ёзатуриб, янглишиб кетишига ҳам оз қолди ва овоз чиқариб, «Уҳ!» деб юборди-да, чўқиниб олди. Шинель ҳақида гаплашиш, мовутни қаердан, қандай рангдагисини ва неча сўмлигини сотиб олган мақулроқ деб маслаҳатлашиш учун ҳар ойда Петровичнинг олдига ҳеч бўлмаганда бир марта борар ва бирқанча ташвишланиб бўлсада, лекин ҳамавақт: ниҳоят вақти келиб шу нарсалар сотиб олиниши ва ўзининг ҳам шинельлик бўлиб қолиши ҳақида ўйлаб уйига хурсанд бўлиб қайтар эди.

Ишлар ўзи ўйлаганидан ҳам тезлашиб кетди. Сра хаёлига ҳам келмаган жойда директор Акакий Акакиевичга қирқ беш ёки эллик сўм эмас, балки бутун бошли олтмиш сўм тайинлади: у Акакий Акакиевичга шинель кераклигини сездимикан ё ўз-ўзича шундай бўлдимикан, ҳарҳолда шунинг орқасида унинг қўлига йигирма сўм ортиқча пул кирди. Бу ҳол ишнинг яна тезлашиб кетишига сабаб бўлди. Яна икки-уч ой очликка чидаса, Акакий Акакиевичнинг қўлида саксон сўмга яқин пул тўпланади. Унинг ҳамавақт хотиржам юраги дукуллаб урабошлади. Биринчи кунидеъ Петрович блан дўконларга чиқиб мовут ахтаришга тушди. Мовутнинг жуда яхшисини олдилар — шундай бўлмай иложи ҳам йўқ, ахир бу ҳақда яғим йилдан буён ўйлашар, нарх суриштириб дўконга кирмаган ойлари бўлмасди, бунинг устига Петрович мовутнинг бундан яхшиси бўлмайди, деб айтди, ахир. Астарига қалин ва пухта коленкор олишди. Петровичнинг айтишича, бу шўхидан ҳам яхши бўлиб, кўринишда силлиқроқ ва жилвалироқ эди. Совсар олишмади, чунки у жуда қиммат эди. Унинг ўрнига дўкондаги мушук териларнинг энг яхшисини олишди, узоқдан қараганда киши уни совсардан ажратаолмасди. Петрович шинельни тикиш учун икки ҳафтача овора бўлди, тепчийдиган иши кўп эди, бўлмасам бундан ҳам тез битар эди. Хизмат ҳақи учун Петрович ўн икки сўм олди — бундан кам олишнинг сра иложи йўқ эди, чунки ҳамма ери ипак блан икки сидрадан майда қилиб тикилган бўлиб, Петрович ҳарбир чокни кўздан кечириб,

тиши блан текислаб чиққан эди. Бир кун, аммо қайси кун эканлигини айтиб бериш қийин, лекин Петрович ниҳоят шинельни битказиб келтирган кун Акакий Акакиевичнинг умрида энг тантанали кун бўлса керак. У шинельни эрталаб, худди департаментга ишга кетади деб турган пайтда олиб келди. Бошқа вақтда шинель ҳечқачон бу қадар ўринли бўлиб тушмас эди, нега деганда қаттиқ совуқлар бошланиб, совуқнинг бундан ҳам кучайиб кетиши турган гап эди. Петрович шинельни уста машиначиларга хос виқор блан олиб келди. Унинг чеҳрасида шу қадар улуғворлик ифодаси барқ урардики, бунақанги улуғворликни Акакий Акакиевич ҳечқачон кўрмаган эди. У озмунча меҳнат қилмаганлигини ҳис қилгандек ва фақатгина астар қўйиб тикадиган ва эскини тузатиб қайтадан тикадиган машиначилар блан янгини тикадиганлар ўртасидаги фарқни ўз шаҳсида кўрсатиб қўйгандек эди. У шинельни ўраб келган топ-тоза дастрўмолни ечиб, шинельни олди-да, кейин дастрўмолни тахлаб чўнтагига солиб қўйди. Шинельни олгач, унга фахрланиб қараб қўйди-да, иккала қўли блан кўтариб туриб, эпчиллик блан Акакий Акакиевичнинг елкасига ташлади; кейин орқасидан тортиб туриб, тепасидан пастигача қўли блан сидириб тушди; кейин тугмаланмаган ҳолда, қадди-қоматини тўғрилади. Акакий Акакиевич эса анча кексайиб қолганидан енгларини ҳам кийиб кўрмоқчи бўлди. Петрович енглари кийишга ҳам ёрдамлашиб юборди—енглари ҳам худди қўйиб қўйгандек экан. Хуллас, шинель лойиқ келди. Петрович эса, қулай

фурсатдан фойдаланиб, кичкинагина бир кўчада вивескализ яшаганини, бунинг устига Акакий Акакиевични кўпдан танигани учун қам ҳақ олганини, Невский проспектида тиктирганида машиначиларнинг хизмат ҳақи учунгина етмиш беш сўм олишларини айтиб ўтди. Акакий Акакиевич пул тўғрисида у блан гап очишни истамас, Петрович махтаниб катта пулларни оғзининг бир чеккасидан чиқаришни яхши кўргани учун, унақа ваҳимали пуллардан қўрқар эди. У Петровичга хизмат ҳақини тўлаб, ташаккур билдирдида, шу ондаёқ янги шинельни кийиб департаментга жўнади. Петрович ҳам унинг кетидан чиқди, кўчада тўхтаб, анчагача шинельнинг орқасидан қараб қолди, кейин тор кўчадан кесиб чиқиб, ўзи тиккан шинельнинг бошқа томонидан, яъни олдидан кўриш учун бир томон югуриб кетди. Акакий Акакиевич бўлса, яйраган ва севинган ҳолда кетиб борарди. Ҳар лаҳзада елкасида енгил шинель борлигини ҳис қилар, ич-ичидан қувонганидан баъзан кулимсираб ҳам қўяр эди. Дарҳақиқат янги шинельдан икки томонлама фойда: бир томондан иссиқ, иккинчи томондан яхши эди. Йўлнинг узоқлиги ҳечбир билинмади ва бирпасда департаментга етиб қолганини ўзи ҳам сезмай қолди; шинельни йўлакда счиб уни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқди, кейин швейцарга эҳтиёт блан қараб туришни буюрди. Акакий Акакиевичнинг янги шинель тикдирганини ва эскисини бутунлай ташлаганини, қандайдир бир йўл блан, департаментдагилар ҳаммаси бирданга билиб олган эдилар.

Акакий Акакиевичнинг шинелини кўрмоқ учун ҳамма ўша ондаёқ йўлакка югуриб чиқди. Уни қутламоққа, табрикламоққа бошлаган эдилар, у киши аввал фақат жилмайиб турди, кейин эса ҳатто уялиб ҳам кетди. Чиновниклар уни ўртага олиб янги шинельни «ювиш» кераклиги, лоақал шерикларига чой қўйиб бериши лозимлиги ҳақида гапирабошлаганларида, Акакий Акакиевич бутунлай шўшиб, нима қилишини, нима деб жавоб беришини, қандай важ кўрсатишини билмай қолди. Орадан бирнеча минут ўтгандан кейин, у қизариб-бўзариб, унинг янги шинель эмаслигини, шундай бир эски шинель экаини гапириб, шу содда гапларига уларни ишонтирмоқчи бўлди. Ниҳоят, чиновниклардан бири ҳатто аллақандай бир столначальник муовини ўзида мағрурлик йўқлигини ва ўзидан пастлар блан ҳам алоқаси борлигини кўрсатиш учун бўлса керак, шундай деди: «Хайр, майли, Акакий Акакиевичнинг ўрнига зиёфатни мен қилиб бераман, бугун кечқурун бизникига чойга марҳамат қиласизлар: бунинг устига бу кеча менинг туғилган куним байрами». Чиновниклар, табиий, шу замоноқ столначальник муовинини табрик қилдилар ва таклифни хурсандлик блан қабул қилдилар. Акакий Акакиевич бормасликка баҳоналар кўрсатабошлаган эди, ҳамма бирдан бундай иш қилиш адабсизлик, балки тўғридан-тўғри расволик ва шармандалик дейишаверганидан сўнг, рад қилолмади. Ҳолбуки, шу баҳона блан кечаси ҳам янги шинелини кийиб кўчада юришини эслаганида ўзи ҳам хурсанд бўлиб кетди. Ана

шу кун Акакий Акакиевич учун жуда катта тантанали байрамдек ўтди. У уйига жуда вақти чоғ бўлиб қайтди, шинелини тезгина ечиб, мовути блан астарига яна бир қараб олиб, девордаги қозикқа илиб қўйди, кейин бир-бирига солиштириб кўрмоқчи бўлиб, ўзининг тигилиб кетган эски капотини ҳам қидириб топди. Унга бир назар ташлагач, ўзи ҳам кулиб юбсрди. Орадаги фарқ жуда катта эди. Кейин, овқат вақтида ҳам, капотнинг қандай ҳолда экани эсига тушиб яна хўп кулди. Кўнгли очилиб ўтириб овқатланди, овқатдан сўнг ҳечнарсани, ҳечқандай қоғозни кўчирмасдан ўринга кириб, қоронғи тушгунча ётди. Кейин вақтни ўтказмасдан тезгина кийинди, шинелини елкасига ташлаб, кўчага чиқди. Афсуски, чойга таклиф этган чиновникнинг қаерда туришини айтиб беролмаймиз: хотирамиз жуда сийқаланиб қолиб Петербургдаги ҳамма нарса, я'ни кўчалару уйлар миямизда шу қадар аралаш-қуралаш бўлиб кетганки, бу миядан бир нарсани ўз тартиби блан топиб олиш жуда қийин. Ҳарна бўлганда ҳам шуниси ма'лумки, у чиновник шаҳарнинг энг яхши қисмида туради, демакки, Акакий Акакиевич яшаган жойдан олисда туради. Акакий Акакиевич аввал фонарьлари хира, хилватроқ кўчалардан ўтиши керак, аммо ҳалиги чиновникникига яқинлашган сари кўчалар серқатнов ва ёруғроқ бўлабошлади. Борган сари пиёдалар кўпроқ учрар, яхши кийинган хотинлар, қундуз ёқали эркаклар учрай бошлади, ҳамма ёғига зарҳал қилинган михлар қоқитган ёғоч панжарали оддий чана ҳайдайдиган кишилар камроқ, аксинча, тўқ қизил

духоба шапка кийган ва айиқ терисидан қилинган ёпғичли лакланган чаналарни ҳайдовчилар кўпроқ учрар, ясатилган кареталар қорда ғилдираklarини ғижиллатиб учиб ўтар эди. Акакий Акакиевич бу нарсаларнинг ҳаммасини худди бир янгилик каби тамоша қилди. Чунки у бирнеча йилдан бери кечалари кўчага чиқмаган эди. Бир магазиннинг ёруғ деразаси олдида қизиқиб тўхтаб, чиройликкина бир хотиннинг оёғидан бошмоғини ечиб ташлаб, хилигина чиройлик оёқларини очиб яланғочлаб турганининг суратини, унинг орқасида эса, бошқа уйнинг эшигидан мўралаб турган бакенбард¹ ва ихчамгина чўққи соқолли кишининг суратини тамоша қилабошлади. Акакий Акакиевич бошини чайқаб, мийиғида кулиб қўйди-да, сўнгра ўз йўлида давом этди. Нима учун у мийиғида кулиб қўйди, ўзига нотаниш бўлган, шунга қарамай ҳаркимда бирор туйғу қўзғайдиган нарсани кўриб қолгани учунми, ёки бошқа чиновниклар сингари: «Об-бо бу французлар-ей! Нимасини айтасан буларнинг. Агар бир нимани бир нима қилмоқчи бўлсалар борми, ўшанда ҳалиги нимани нима қилиб...» деб ўйлаб қолди, билмадик. Балким, бундай деб ҳам ўйламагандир—ахир одам боласининг ичига кириб, унинг нима ўйлаганини билиб бўладими? Ниҳоят, у столоначальник муовини турадиган уйга етиб келди. У одам бадавлат яшарди; зинасида фонарь ёнар, ўзи иккинчи қабатда турар эди. Даҳлизга киргач, Акакий Акакиевичнинг кўзи қатор турган галэшларга тушди. Ана шу га-

¹ Чекка соқол.

лошлар ўртасида вишиллаб, буғ чиқариб, қайнаётган самовар турар эди. Деворга шинель ва плашчлар осилган, улғ орасида қундуз ёқалилари ё духобадан тикилган қайтарма ёқалилари ҳам бор эди. Ичкари уйдан шов-шув, ғўнғир-ғўнғир сўзлашган товушлар эшитилар, бўш стаканлар, сариёғ идишлари солинган патнис ва сухари саватчалари кўтарган бир хизматчи эшикни очиб чиқиши бланоқ шов-шувлар аниқ ва барала эшитилабошлади. Шундан маълумки, чиновниклар аллақачон йиғилишган ва бир стакандан чой ичишга ҳам улгуришган эди. Акакий Акакиевич ўз шинелини ўзи осиб қўйгач, ичкарига кирди, кириши блан унинг кўзига шаъмлар, чиновниклар, трубкалар, карта ўйнайдиган столлар—ҳаммаси бирданига кўринди, ҳар томондан кўтарилган гап-сўзлар блан суриб қўйилаётган стулларнинг ғижир-ғижери қулоғига кириб бироз шошиб қолди. У нима қилишини билмай, ўйланиб жуда нокўлай бир аҳволда уй ўртасида тўхтаб қолди. Лекин улар уни кўриб қолишиб, шов-шув блан кутиб олишди ва шу ондаёқ даҳлизга чиқиб шинельни яна бир марта тамоша қилишди. Акакий Акакиевич бундан бироз хижолат чеккан бўлса ҳам оқ кўнгилли киши бўлгани учун, шинелини ҳамма мақтаганини кўриб, қувониб кетди. Кейин, албатта, ҳаммалари уни ҳам, шинелини ҳам тарк этиб, одатга мувофиқ, ўзларини вист ўйнаш учун қўйилган столларга урдилар. Бу нарсалар ҳаммаси, яъни шов-шувлар, ғўнғир-ғўнғир гаплар ва тўп-тўп одамлар Акакий Акакиевичга жуда ғалати туйилди. У, дарҳақиқат, нима қилишини, оёқ-қўлини ва бутун гав-

дасини қаёққа қўйишини билмас эди; ниҳоят, карта ўйнаётганларнинг ёнларига ўтирди-да, карталарга қараб, гоҳ унисининг, гоҳ бунисининг юзига назар ташлайбошлади. Ниҳоят, бироздан кейин эснай бошлади, зерикканини пайқади, ундан ташқари, одатда унинг уйқуга ётадиган вақти аллақачон ўтиб кетган эди. У уй эгаси блан хайрлашиб кетмоқчи бўлган эди, лекин янги кийим шарафига албатта бир қадаҳ шампанское ичиш шарт, деб жавоб беришмади. Бир соатдан сўнг винегрет, яхна бузоқ гўшти, паштет, пирожки ва шампанскоедан иборат кечки овқат бердилар. Акакий Акакиевични икки қадаҳ шампанское ичишга мажбур қилдилар. Шундан кейин у ичида хурсандлик бошланганини сизди. Лекин соат ўн иккидан ошиб, кетадиган вақт аллақачонлар ўтиб кетганини тақир эсидан чиқаролмади. Уй эгаси яна бир баҳона блан ушлаб қолмасин деб астагина уйдан чиқди-да, даҳлизда шинелини қидириб, унинг ерда ётганини кўриб ачинди, уни яхшилаб қоқди, устига ёпишган хас-чўпларни тозаллади, кейин елкасига ташлаб, зинадан кўчага тушди. Кўча ҳали ёруғ эди. Уй хизматқорлари ва шу сингари одамларнинг доимий тўпланадиган жойлари бўлган ба'зибир бۆққолчилик дўконлари ҳали очиқ эди. Ба'зи ёпиқ уйлarning ҳам эшиги тирқишидан уларнинг ҳам жамоатдан маҳрум эмасликларини кўрсатучи чироғ шу'лалари узун бўлиб тушиб турарди. Оқсоч хотинлар ва малайлар гурунглашиб ўтирар, хўжайинлари эса уларнинг қаерга кетиб қолганини билолмай ҳайрон эдилар. Акакий Акакиевич жуда вақти чоғ бўлиб қайтиб

борарди, йўлда, ҳатто ёнидан чақмоқ каби елиб ўтиб кетган ва гавдасининг ҳарбир қисми одатлан ташқари ҳаракат қилаётган бир аёлнинг кетидан сабабини ўзи ҳам билмагани ҳолда бирданига югуриб ҳам қолди. Аммо, у шу ондаёқ тўхтади, ўзидан-ўзи югуриб кетганига ўзи ҳам ҳайрон қолиб яна боягидек аста-секин кетабошлади. Кўп ўтмай ҳатто кундузлари ҳам бефайз кўринадиган, кечаси эса юришга юрак дов бермайдиган хилват кўчалар келди. Энди бу кўчалар яна ҳам ҳувуллаб қолган эди: лампамой оз берилаётганидан бўлса керак — фонарьлар ҳам камдан-кам учур эди; ёғоч уйлар, тахта деворлар кўринабошлади; ҳечқаерда одам асари кўринмайди; кўчаларда оппоқ қоргина ялтирар, дераза қопқоқлари тапатақ беркитилган, уйқуга чўмган пастак кулбалар ма'юс қорайиб турарди. Ниҳоят, Акакий Акакиевич кўчани иккига бўлиб, нариги юзлаги бинълар зўрға кўзга чалинадиган, ҳозир қўрқинчли бир биёбондай кўринган кенг бир майдонга яқинлашди.

Олиса, қаердалигини худо биледи, қандайдир бир будканинг чироғи милтиллаб турарди, ва будканинг ўзи эса дунёнинг нариги чеккасида тургандек кўринарди. Шу ерга келганда Акакий Акакиевичнинг вақти чоғлиги бир қадар сусайди. У шу майдонга, юраги аллақандай бир фалокат бўлишини олдиндан сезгандай, қандайдир ихтиёрсиз бир қўрқув блан қадам қўйди. У орқасига ва ён-верига айланиб қаради: атрофи бўм-бўш кўринди. «Йўқ, қарамаганим яхшироқ», деб ўйлади ва кўзини юмиб, яна йўлга тушди ва, ниҳоят, майдоннинг

бхирига қанча қолганини билиш учун кўзини очиб эди, аллақандай узун мўйлабли одамлар рўпарасида турганини кўрди, лекин уларнинг қандай одамлар эканини билолмади. Ҳатто кўз олди қоронғилашиб, юраги гуп-гуп урабошладди. Уша одамлардан бири унинг ёқасидан ушлаб, тулдираган бир овоз блан: «Йе, менинг шинелим-ку, бу!» — деди. Акакий Акакиевич энди «дод» деб бақирмоқчи бўлган эди, иккинчи бири худди чиновникнинг калласидек келадиган муштини унинг оғзига тақаб туриб, «дамингни чиқара кўрма!» деди. Акакий Акакиевич устидан шинелини ечиб олиб, орқасига бир тепганларинигина билаолди ва шунда чалқанчасига йиқилганидан бошқа ҳечнарсани сезмади. Бирнеча минутдан кейин ҳушига келиб ўрнидан турса, ён-верида ҳечким йўқ эди. Майдоннинг совуқлигини ва устида шинели йўқлигини сезиб «дод» деб бақирабошлади, лекин овози майдоннинг нариги бошига етиб бориши маҳол эди. Аламидан овозининг борича бақириб, майдонни кесиб тўппатўғри будка томон чопабошлади. Бу вақт будка олдида ойболтасига суяниб турган миршаб бу одамнинг нима учун узоқдан овозининг борича бақириб келганини билишга қизиқиб кўзини ўша томонга тиккан эди. Акакий Акакиевич югурганича унинг олдига келиб, унга: «Ба'зур ухлаб ётсан, бировни талаб кетсалар ҳам қарамайсан, кўрмайсан», деб бўғилган овози блан шовқин солабошлади. Миршаб эса, ҳечнарсга кўрмаганини, фақат майдоннинг ўртасида уни аллақандай икки киши тўхтаганини ўз кўзи блан кўрганини, лекин уларни ўртоқлари бўл-

са керак, деб ўйлаганини айтиб, бекордан-бекорга бақириб юрмасдан, эртага назоратчига учраса, назоратчи шинелини қаердан бўлса ҳам топдириб беришини уқдирди. Акакий Акакиевич югурганича уйига жуда бетартиб бир аҳволда келди: икки чеккаси блан орқасида қолган сийрак сочлари тўзиб кетган; ёнбоши блан кўкраги, ҳамда панталони қорга беланган эди. Уй эгаси кампир эшикнинг қаттиқ тақиллаганини эшитиб, ирғиб ўрнидан турди ва бир оёғигагина бошмоғини кийиб, бир қўли блан кўкрагига кўйлагини тўсгани ҳолда, эшик очишга югурди, лекин эшикни очиши блан Акакий Акакиевични бундай аҳволда кўриб орқасига тисланиб кетди. Акакий Акакиевич бўлган воқияни айтиб берганидан кейин, кампир қўлини қўлига уриб, тўппа-тўғри частнийга¹ учраш кераклигини, кварталний² одамни алдашини, фақат ва'да қилиб, кейин судраб юришини айтди; яхшиси тўппа-тўғри частнийга бориб арз қилган ма'қулроқ, ҳатто кампирнинг ўзи ҳам уни танийди, нега деганда, илгари кампирникида оқсочлик қилган чухонка³ Анна ҳозир ўша частнийникида энагаллик қилади; кампирнинг ўзи ҳам уни ба'зае кўриб туради, я'ни у буларнинг уйи олдидан ўтиб туради, сўнгра ҳар якшанба куни черковга келади, ибодат қилади, шу ерда ҳаммага очиқ юз блан қарайди, мана шу.

¹ Частний — революцияга қадар шаҳарнинг маълум бир қисмини назорат қиладиган полиция чиновниги.

² Квартальный — квартал, маҳаллани назорат қилуши полиция.

³ Чухонка — фин аёли.

лардан унинг яхши одам эканлиги ма'лум бўлиб туради. Бу гапларни эшитгандан кейин Акакий Акакневич, ма'юс бир ҳолда, ўз хонасига кириб кетди. Ўз хонасида бутун бир кечани қандай қилиб ўтказганини, бировнинг ҳолини салгина бўлса ҳам биладиган кишининг ихтиёрига ҳавола қиламиз. Эртасига эрта блан частнийни-кига борган эди, лекин уни уйқуда дедилар, соат ўнда борган эди, яна ухлаб ётипти, деб жавоб қилишди; соат ўнбирда борган эди:— частний уйда йўқ, дейишди; овқат маҳалида борган эди, лекин даҳлиздаги мирзалар уни сра ичкарига киргизмасдан, қандай иш блан ва қандай зарурат блан келганини билишга уриниб, қандай воқиа бўлганини суриштирабошладилар. Ниҳоят, Акакий Акакневич ҳам умрида биринчи марта қаттиқ табиатлик кўрсатмоқчи бўлиб, частнийнинг ўзини кўрмоқни истаганини, уларнинг киритмасликка ҳақлари йўқлигини, департаментдан подшолик иши блан келганини, агар бориб уларнинг устидан арз қилгудек бўлса, ҳоллари кўп ёмон бўлишини шартта кесиб айтди. Бу сўзларга қарши мирзалар ҳечнарса дейишаолмади, улардан бири частнийни чақирғали кириб кетди. Частний шинельнинг ўғирлангани тўғрисидаги хабарни негадир, жуда ғалати англади. Ишнинг асосий томонига аҳамият бериш ўрнига, Акакий Акакневичдан: нега бунча кеч қайтдингиз? Бирорта ёмон жойга кириб қолмадингизми?— деб суриштирабошлади. Акакий Акакневич эса жуда бўғилиб кетди, шинель хусусидаги ишдан тегишли натижа чиқиш ва чиқмаслигини билолмасдан у ердан чиқиб кетди. **Уша** куни ишга бормади (бу ҳол унинг умрида

биринчи марта бўлган эди). Эртасига эса бурунгидан ҳам аянчлироқ кўринган эски капотини кийиб, ранги бўздай оқарган ҳолда ишга борди. Шинельнинг ўғирланиши тўғрисидаги хабар, шундай пайтда ҳам Акакий Акакневичдан куладиган чиновниклар топилишига қарамасдан, кўпларга қаттиқ та'сир қилди. Шу ернинг ўзидаёқ унга пул тўплаб бермоқчи бўлдилар, лекин тўпланган пулнинг мазаси бўлмади, чунки чиновниклар директорнинг портретидан биттадан сотиб олишиб ва қайсибир автор блан ошна бўлган бошлигининг таклифига мувофиқ ўша авторнинг аллақандай бир китобига обуна бўлиб ёзилиб, у сиз ҳам кўп чиқимдор бўлиб қолган эдилар — шундай қилиб, тўпланган пул жуда кам бўлди. Чиновниклардан бирининг раҳмдиллиги тутиб кетиб, Акакий Акакневичга, ҳеч бўлмаса, маслаҳат бериб ёрдам қилмоқчи бўлди ва сиз кварталнийга бориб ўтирманг, чунки кварталний катталарнинг кўзига яхши кўринмоқ мақсадида, балки бир амаллаб шинельнигини топдириб ҳам берар, лекин шинельнинг ўзингизники эканлиги ҳақида қонуний ҳужжатлар кўрсатмагунигингизча, шинель барибир полицияда қолади. Яхшиси, катта бир амалдорга арз қилинг, ана шу катта амалдор тегишли одамларга хат ёзиб тайинласа, ишингиз тезроқ битиши мумкин, деди. Бошқа илож йўқ, Акакий Акакневич ўша катта амалдорга учрамоқчи бўлди. У катта амалдорнинг мартабаси қанақа ва мансаби нимадан иборат экани ҳозиргача нома'лум қолди. Лекин шунини билиб қўйиш керакки, бир катта амалдор шу яқиндагина катта амалдор бўлиб қолди, бўл-

маса унгача кичик одам эди. Шу блан барга, унинг ҳозирги амали бошқа амалдорларнинг амалига нисбатан, ҳали ҳозир ҳам катта амал деб ҳисобланмасди. Лекин шундай одамлар ҳам топилиб турадики, бошқалар назарида кичик бўлганлар ҳам улар назарида каттадай кўринади. Аммо шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, у катта амалдорлигини бошқа неча хил йўллар блан бўртдириб кўрсатишга уринар: ишга келганида паст мартабали чиновникларни зина ёнида ўзига пешвоз чиқаради; унинг ёнига тўғридан-тўғри кириб келишга ҳечкимнинг ҳаққи бўлмай, иш қаттиқ тартибда бориши: я'ни коллежский регистратор¹ губернский секретарьга², губернский секретарь — титулярный ёинки биронта бошқа бир амалдорга арз қилиши, иш унга шу йўсинда етиб бориши керак эди. Муқаддас рус юртида ишлар шунақа — ҳамма тақлид балосига мубтало, ҳарким ўз бошлиғига ўхшамоқ учун қўлидан келганича уринади! Айтишларига қараганда, қандайдир бир титулярний советник кичкина бир маҳкамага бошлиқ қилиб тайинланган экан, дарров бир жойни тўсдириб ўзига алоҳида хона қилиб олиб, унга «маҳкама қабулхонаси» деб ном берипти, эшик олдига эса қизил ёқали, зар тасмалли аллақандай капельдинерларни³ қўйдирибди. «Маҳкама қабулхонасиға» оддий бир ёзув сто-

¹ *Коллежский регистратор* — Чор россиясида гражданлик хизматидаги энг паст унвон.

² *Губернский секретарь* — Чор россиясида граждан хизматидаги 11-нчи даражадаги унвон.

³ *Капельдинер* — одамларга эшик очиб туручи. Бу ёрда малай ма'носида.

ли зўрға сиғишига қарамай, улар ҳарбир келган кишига эшик очиб бериб турар эканлар. Катта амалдорнинг усул ва одатлари улуссимон ва дабдабали бўлиб, лекин унча мураккаб эмас эди. Унинг хизмат усулидаги асос — қат'ийлик эди. У, ўз одатича: «қат'ийлик, қат'ийлик ва яна қат'ийлик», деб қўяр ва сўнгги сўзини айтаркан, гапирётган кишисининг юзига жуда ма'нодор қилиб қараб қўярди. Ҳолбуки, бундай қилиш учун ҳечқандай сабаб йўқ десак бўлади, нега деганда, маҳкамани идора қилучи механизми ташкил этган ўнлаб чиновниклар усиз ҳам, ундан шу қадар безиллаб турардиларки, унинг келаётганини узоқдан кўриш бланоқ, ишларини тўхтатиб, бошлиқ ўтиб кетгунча, қўлларини ёнларига қилиб типпа-тик турардилар. У ўзидан паст табақадагилар блан гаплашганда ҳам, ўша қат'ийлик йўлини тутар ва бутун гап қўйидаги уч жумладан иборат бўларди: «Қандай ботинаолдингиз? Қим блан гаплашиб турганингизни биласизми? Олдингизда ким турганини англайсизми?» Лекин ўзи меҳрибонгина киши бўлиб, ўртоқлари блан яхши гаплашар, хизматга доим тайёр турар, лекин генераллик мартабаси уни эс-ҳушидан ажратган эди. Генераллик мартабасига етгач, боши алланечук гапга, йўлидан адашди ва нима қилишини билмай қолди. Агар ўзи тенгилар ичида ўтирса туппа-тузук кўп тўғриларда ҳатто эсли бир одам бўлиб қоларди, аммо ўзидан бир даража паст мансабли одамлар орасига кириб қолгудай бўлса, жуда бема'ни бўлиб кетади: миқ этмай ўтириб олар, вақтини анча хурсандлик блан ўтказиши мумкинлигини ҳатто ўзи ҳам сезар ва

унинг бу ахволига раҳмлари келар эди. Ба'зан қизиқ гапларга ва суҳбатга аралашингга зўр истак туғилгани кўзларидан кўришиб турарди, лекин шунда, бу нарса менинг томонимдан ортиқча ҳаракат бўлмасмикан? Бачканалашиб кетмасмиканман? Обрўйимни тушириб қўймасмиканман? деган фикрлар уни тўхтатиб қоларди. Мана шу хил ўйлар натижасида у ҳамавақт бир хил жимлик вазиятини сақлар, бир ҳижоли гапирганда ҳам ба'зи-ба'зида аллақандай овозларнигина чиқариб қўяр эди. Шундай қилиб, «жуда тунт одам» деган лақаб орттириб олганди. Бизнинг Акакий Акакиевичимиз ҳам ана шундай катта одамнинг олдига жуда ноқулай пайтда, ўзи учун жуда бевақт, аммо катта амалдор учун айна вақтида келганди. Шу вақтда катта амалдор бирнеча йиллардан бери кўришмаган эски бир таниши, ёшлигида бирга ўсган дўсти блан ўз кабинетида жуда ширин суҳбатлашиб ўтирган эди. Худди шу вақтда унга аллақандай бир Башмачкиннинг келганини айтдилар. «Ким экан?» ўзи деб сўради у шартта сўзни кесиб. «Аллақандай бир чиновник» деб жавоб берди.— «Ҳа! Кутиб турар, ҳозир вақтим йўқ»,— деди катта одам. Бу ерда шуни айтиб ўтиш керакки, катта амалдорнинг гапи ғирт ёлғон эди: унинг вақти бор эди. Икки дўст аллақачон ҳамма гапларини гапиришиб бўлганлар ва суҳбатларига узоқ-узоқ сукут оралай бошлаган, фақат аҳён-аҳён-дагина бир-бирларининг сонларига уриб: «Ишлар шунақа денг, Иван Абрамович!» — Ҳа, шунақа гаплар, Степан Варламович!» деб қўйишарди, холос. Ҳақиқатда шундай бўлса-да,

кўпдан бери хизмат қилмай ва кўп вақтини қишлоқдаги уйда ўтказган ўртоғига, эшиги олдида чиновникларнинг қанчалик интизорлик тортганларини кўрсатмоқчи бўлиб, ҳалиги «кутиб турсин» деган буйруқни берган эди. Ниҳоят етарли даражада гапириб, ундан кўпроқ сукут қилиб олгандан кейин, сигарасини чекиб бўлгач, орқаси суянчиқли юмшоқ креслода ба'зўр ўтириб олиб, ниҳоят, гўё бирдан эсига тушиб қолгандек қилиб, арз қилиш учун қоғоз кўтариб кириб, эшик олдида кутиб турган мирзага: «Ҳа, айтгандай, ташқарида аллақандай бир чиновник кутиб турган эди шекилли, айтинг энди кираверса ҳам бўлади», деди. Акакий Акакиевичнинг бўйин эгиб туришини ва эскирган вицмундирини кўргач, бирдан унга томон бурилди: «Нима демоқчисиз?» — деб узуқ ва кескин бир овоз блан сўради. Бу хилда гапиришни эса, ҳозирги мансаби ва генераллик унвонини олмасдан бир ҳафта бурун, ўз уйида ойна олдида ўзи ёлғиз қолиб, қайта-қайта машқ қилиш орқасида ўрганган эди. Акакий Акакиевич элдан бурун қўрқувга тушганини сезиб, бироз гангиб олди, сўнгра кучи етганча ва тили эрк берганча сўз топиб, «унақа» деган сўз бўлагини бурунгидан ҳам кўра кўпроқ ишлатиб, яп-янги шинели бўлгани, энди уни инсофсиз бир йўл блан ўғирлаб кетилгани, эндиликда ундан обер-полицмейстерга¹ ёхуд бошқа бирор амалдорга хат ёзиб, шинельни топдириб беришга ёрдамлашсангиз деб илтимос қилгани келганини арз қилди. Генералга бундай арз қилиш, нима учун-

¹ *Обер-полицмейстер* — Чор россиясидаги катта шаҳарлардаги полиция бошлиғи.

дир, бачканалик бўлиб кўринди: «Нимаси бу, муҳтарам жаноб,— деб бўлиб-бўлиб гапга киришди у киши,— тартиб деган нарсани билмай-сизми? Қаерга кирдингиз ўзингиз? Қай йўсинда иш юритилишини билмай-сизми? Бу хусусда энг аввал аризани маҳкамахонага топширишингиз керак эди; ариза уердан столначальникка, ундан бўлим бошлиғига бериларди, кейин секретарьга берилади, ундан кейин секретарь аризани менга ўтказади...»

«Лекин, жаноби элийлари,— деди Акакий Акакиевич ўзини бор кучи блан дадилроқ тутишга уриниб, шу блан бир вақтда ўзининг терлаб-пишиб кетганини сезгани ҳолда: сизни безовта қилишга жур'ат қилганимнинг сабаби шуки, жаноби олийлари, бу секретарьлари анақа... я'ни ишониб бўлмайди...»

«Нима, нима, нима? — деди катта одам. Бундай дейишга қандай жур'ат қилдингиз? Қаердан юқтирдингиз бу хил фикрларни? Ёшлар орасида бошлиқлар блан катталарга қарши хезланиш деган нарса қаёқдан пайдо бўлади?» Катта одам Акакий Акакиевичнинг ёши элликдан ошиб қолганини, афтдан, пайқамади, йўқса Акакий Акакиевични етмиш ёшларга кирган бир одамга нисбатангина ёш бола деб аташ мумкин бўлар эди. «Бу гапларни кимга гапирётганингизни биласизми? Қаршингизда ким турганини англайсизми? Тушунасизми бунга? Тушунасизми буни? Сиздан сўраётирман. Шу ерда катта амалдор ер тепиниб овозини шундай авжига чиқардики, Акакий Акакиевичнинг ўрнида бошқа одам бўлганда ҳам кўрқмай иложи йўқ эди.

Акакий Акакиевич ҳам турган жойида қотиб қолди, а'зойи бадани бўшашиб кетди, бутун вужудини қалтироқ босиб, оёқ устида туролмай қолди; агар ўша онда қоровуллар етиб келиб ушлаб қолмасалар, гурсуллаб ерга йиқиларди; уни ҳушидан кетиб қолган бир ҳолда ишикка олиб чиқдилар.

Катта амалдор эса, бу иш кутганидан ҳам яхши чиққанига хурсанд бўлиб, айтган сўзлари кишини эсдан оғдириб қўяр даражада та'сирли бўлганидан завқланиб, ўртоғининг бу ҳодисага қандай қарашини билмоқ учун кўз қири блан унга қаради, ўртоғининг дудмол бир ваз'иятда қолганини, ҳатто унинг ўзидан чўчиброқ турганини кўриб, яна баттар хурсанд бўлди.

Акакий Акакиевич зинадан қандай тушиб, кўчага қандай чиққанини сиз билмас эди. Унинг на қўли ва на оёғида жон қолганди. Бутун умрида ҳечбир генерал томонидан, бунинг устига бегона бир генерал томонидан бу қадар қаттиқ сўкилмаган эди. У кўчаларда ҳуштак чалаётган қор бўронида, анқайганича, йўлкалардан гандираклаб четга чиқа-чиқа кетиб борарди; шамол, Петербург одати бўйича, тўрт томондан я'ни барча кўчалардан қиқиб келиб унга ўзини урар эди. Бир нафасда томоқ оғриғи деган дардга грифтор бўлди. У бир оғиз ҳам гапиролмайдиган бир ҳолда зўрға уйига етиб келди; сўнгра томоғи шишиб кетиб, кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Ба'зида қаттиқ сўкишнинг оқибати шундай бўлади! Эртасигаёқ Акакий Акакиевичнинг иситмаси кўтарилди. Петербург иқлимнинг марҳамати орқасида касаллик кутилгандан ҳам тезроқ авж олиб кетди. Уни кўрғали

келган доктор ҳам, томирини ушлаб кўргандан кейин касал, медицинанинг олижаноб ёрмидан бенасиб қолмасин деб, компрес буюришдан бўлак ҳеч илож топаолмади; аммо шу оннинг ўзидаёқ бир-икки кунлик умри қолганини айтди. Шундан кейин уй эгаси кампирга қараб: «Сиз, онажон, фурсатни ўтказмай, ҳозироқ, қарағайдан битта тобут буюриб қўйинг, чунки дубдан ясалгани бунга қимматлик қилади» деди. Акакий Акакиевич ўзи учун ўлимидан дарах беручи бу сўзларни эшитди, башарти эшитган бўлса, бу сўзлар унга жуда қаттиқ таъсир қилди ва шунда ўзининг аччиқ ҳаётига ўқинди, — буниси маълум эмас, чунки у ҳамавақт иситма чангалида алаҳлаб жавлиб ётарди. Унинг кўзига доим бир-бирдан қизиқ нарсалар кўринарди: гоҳ Петровични кўриб унга ўғрилари тутадиган қопқонли шинель буюриб турган бўлар, ўғрилар аксари кроватининг тагига беркиниб олгандай туюлар ва ҳатто кўрпачи ичига кириб олган бир ўғрини ушлаб олмоқ учун минут сайин уй эгаси кампирни чақирар, ўзининг янги шинели бор бўлгани ҳолда рўпарасида нега эски капоти осилиб турганини сўрар эди. Гоҳ бўлса, генералнинг қаршисида туриб, унинг сўкишларини эшитаётгандай ва шундай «жаноб олийлари, айбдорман» деб сўзлангандай бўлар: баъзида эса адабсиз сўзлар билан қаттиқ сўкинар эди. Умрида унинг оғзидан ҳечқачон бундай ёмон сўзларни эшитмаган уй эгаси — кампир ҳатто чўқиниб қўйди, нега десангиз бу сўкинишлардан кейин ҳар гал «жаноби олийлари» деган сўзлар келар эди. Сўнг-ра, унинг оғзидан бутунлай бемаъни сўзлар чи-

қабошлади, улардан ҳечнарсга тушуниб бўлмасди; пала-партиш сўз ва фикрлар ўша шинель-атрофидагина бормоқда эди. Ниҳоят, бечора Акакий Акакиевич жон берди.

Ўлганидан сўнг унинг уйини ҳам, нарсаларини ҳам хатламадилар, нега десангиз, биринчидан, унинг меросхўрлари йўқ эди, иккинчидан, ундан қолган мерос жуда оз бўлиб: чунончи бир боғлам ғоз пари, бир даста подшолик (24 тахта) оқ қоғоз, уч жуфт пайпоқ, панталонидан узилган икки-учта тугма ва китобхонларга маълум бўлган машҳур капотдан иборат эди. Бу нарсаларнинг кимга текканини худо биледи: гапнинг рости, шу ҳикояни айтиб берган кишининг ўзи ҳам бунга қизиқмаган эди. Акакий Акакиевични аравага ортиб бориб кўмиб келдилар ва Петербург Акакий Акакиевичсиз қолди, гўё бу шаҳарда ундай одам ҳечқачон яшамагандек бўлди. Ҳечким томонидан ҳимоя қилинмаган, ҳечким қадрига етмаган, ҳечким унга қизиқмаган, ҳатто оддий пашшани ҳам игнага анчиб қўйиб, микроскоп билан кўрмай қўймайдиган табиатшуносларнинг диққатини ҳам ўзига жалб этмаган, маҳкамадагиларнинг эрмак қилиб кулишларини итоат билан кўтариб келган ва гўрга ҳам ҳечқандай фавқулодда бир иш қўзғатиб ўлтирмасдан жимгина кирақолган, ҳарҳолда, умрининг сўнгги кунларида бўлса ҳамки, фақир ҳаётини бир нафас жонлантирган ва азиз меҳмон каби қўниб ўтган ўз шинелининг гаштини суриб олган, дунёда кўп подшо ва ҳукмдорларнинг бошларига тушган сингари зўр бахтсизликни бошидан кечирган бир маҳлуқ кўздан ғойиб бўлди ва беркинди. У ўлган-

дан бирнеча кун кейин, тезлик блан идорага етиб келсин, бошлик чақираяпти, деган буйруқ блан департаментдан квартирасига қоровул келди; лекин қоровул қуруқ қайтишга мажбур бўлиб, энди келолмас экан, деб жавоб қилди; сўнгра «Нима учун?» деган саволга: «Нима учун бўлар эди, у киши ўлиб кетипти, бундан тўрт кун илгари кўмиб келишипти» деб жавоб берди. Акакий Акакиевичнинг ўлганини департаментдагилар мана шу йўл блан билдилар ва эртасигаёқ унинг ўрнига, бўйи ундан бироз баландроқ ва хати ҳам уникага ўхшаш текас бўлмасдан, бироз ётиқроқ ва қийшиқроқ бўлган бошқа бир чиновник келиб ўтирди.

Акакий Акакиевич ҳақидаги қисса шу блан тамом бўлмай, ҳечким назар-писандига элмаган ҳаёти эвазига ўз ўлимидан кейин ҳам бирнеча кун шов-шув кўтариб яшашини ким ҳам тасаввур қилаоларди? Лекин худди шундай бўлди ва правардида бу ҳикоя кутилмаганда афсонавий бир тус олади. Петербургда, Калинин кўприги ва ундан нарироқларда кечалари чиновник қиёфасида мурда пайдо бўлиб, аллақандай ўғирланган шинелини қидираётганмиш, шу баҳонада ҳечкимнинг амали ва унвонига қарамай ҳаммининг устидаги шинелини: мушук терисидан тикилганими, қундуз ёқалиги, пахталиги, енот терисидан тикилгани, тулки терисидан ёхуд айиқ терисидан тикилган пўстинларгача борми ҳаммасини, хуллас одамлар ўз бадалларини бекитиш учун йўлаб чиқарган турли-туман мўйна ва териларни ҳеч суриштирмай шилиб олаётганмиш деган овозлар тарқалди. Департаментда ишловчи чинов-

никлардан бири мурдани ҳатто ўз кўзи блан кўрипти ва шу ондаёқ унинг Акакий Акакиевич эканини танибди; аммо лекин ундан шундай ўтакаси ёрилиб уриб қочибди, шу сабабдан уни яхшилаб кўраолмабди, фақат узоқдан унинг бармоғини ўхталиб «хаф, сеними» деб турганига кўзи тушиб қолибди. Қошки титулярний советникларники бўлса, ҳатто тайний советниклар ҳам кечаси шинельларини ўғирлатиб қўйганликлари сабабли шамоллаб қолаётганлари ҳақида ҳар тарафдан бетўхтов аризалар ёғилаверди. Полиция маҳкамасида нима қилиб бўлсада, мурдани тирик ёхуд ўлик ҳолда тутиш, бошқаларга ибрат бўлсин учун қаттиқ жазолаш керак деган мазмунда буйруқ берилди. Бу буйруқни ижро этишларига сал кам жиндак қолди. Қирюшкина кўчасидаги, аллақайси бир кварталнинг миршаби мурдани айни жинояти устида, я'ни бир вақтлари флейгачи бўлиб, ҳозир эса у хизматдан буткул кетган бир музикачининг эғнидаги фриздан тикилган шинелини шилиб олаётганида ёқасидан гиппа бўғиб олади. Шундан кейин ўзининг икки шеригини чақириб, уларга мурдани ушлаб туринглар, дейди. Ўзи эса, умрида олти мартаба совуққа олдирган бурнига жон киргизиш учун энгашиб, этигининг қўнжига тиқиб қўйган тамакидонини олди; аммо лекин тамаки мурда ҳам тоб бераолмайдиган нав'идан бўлса керак, чунки миршаб бурнининг ўнг тешигини бармоғи блан беркитиб, чап тешиги блан ярим чимдим тамакини искар-искамас, мурдага шу қадар қаттиқ акса келдики, тамакини уччала миршабнинг ҳам кўзига учириб юборди. Улар

кўзларини муштлари блан ишқалагунларича мурда ғойиб бўлди Улар мурдани ҳатто ушлаган ва ушламаганликларини ҳам билолмай қолдилар.

Шу-шу бўлдию миршаблар мурдалардан қаттиқ кўрқадиган бўлиб қолдилар, ҳатто тирикларни ҳам ушлашга кўрқиб қолиб, фақат узоқдан: «Ҳой, йўлингдан қолма!» деб қичқирадиган бўлиб қолдилар, чиновник мурда эса, ҳаттоки Калинин кўпригидан ҳам нариларга ўтиб, кўрқоқ одамларни қаттиқ ваҳимага соладиган бўлиб қолди. Лекин биз, аслида бўлиб ўтган бир воқиянинг афсонавий тус олишига сабабчи бўлган катта бир амалдорни бутунлай унутай дебмиз. Ҳаммадан бурун инсоф юзасидан шуни айтиб ўтмоқ керакки, Акакий Акакиевич койиш эшитиб чиқиб кетгандан сўнг, ўша катта амалдор бир қадар афсуслангандек бўлди. Унда ҳам шафқат қилиш асари йўқ эмас эди; рўёбга чиқишига аксари мартабаси йўл бермай туришига қарамай, унинг юрагида ҳам кўпгина яхшилик аломатлари йўқ эмас эди. Қишлоқдан келган дўсти кабинетидан чиқиб кетиши бланок у, бечора Акакий Акакиевич ҳақида ўйланиб қолди. Сўкиш ва койишларни кўтараолмаган Акакий Акакиевич ўша кундан бошлаб ҳар кунни деярли унинг кўз ўнгидан кетмайдиган бўлиб қолди. Акакий Акакиевич тўғрисидаги фикр уни шу қадар ташвишга солдики, орадан бир ҳафта ўтгач, унинг ҳоли нима кечганини, ҳатто унга бирор ёрдам бериш керакми-йўқлигини билиб келиш учун чиновниклардан бирини юборишга ҳам жазм қилди; унга Акакий Акакиевичнинг иситмалаб қўққисдан ўлиб қолибди

Дейнишганида, у жуда ҳанг-манг бўлиб қолди, виждони азобланиб, бутун кун кайфи алланечук бузилиб юрди. Бир қадар кўнглини ёзиш ва бу хунук хабарни унутиш мақсадида ошналаридан бириникида бўлаётган зиёфатга жўнади. У ерда мансаб ва даражалари бир хил бўлган ўзига тенг улфатлар блан учрашди.

Бу нарса унинг аҳволига яхши таъсир қилди. У жуда ёзилиб ўтирди, ширин суҳбат қилиб, хушмуомала бўлиб, хуллас, кечани жуда яхши ўтказди. Кечки овқат олдидан кишининг баҳридлини очиб кайф берадиган доридан, яъни шампанскоедан икки стакан ичиб олди. Шампанское унинг хаёлини кутилмаган ҳодисаларга чалғитди: у тўппа-тўғри уйига жўнаш ўрнига, ўзи дўстона муносабатда бўлиб юрган, нечис наслидан бўлган Каролина Ивановаа деган бир аёлни кига бирров кириб ўтишга қарор берди. Ўрни келганда шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, бу катта амалдор ёши анчага бориб қолган бола-чақалик бир одам эди. Унинг икки ўғли бўлиб, улардан бири маҳкамда хизмат қилар, бежиримгина қийғир бурун ўн олти ёшлардаги кўҳликкина қизи ҳар кун келиб отасининг қўлини ўпиб, bon jour¹ дер эди. Ҳали ёши у қадар ўтинқирамаган, бунинг устига ҳусни ҳам тузуккина бўлган хотини эса, арвал ўлтириш учун ўз қўлини узатар, кейин қўлини бошқа томонга бир айлантириб, эрининг қўлини ўпар эди. Аммо катта амалдор, оилавий назокатлардан жула мамнун бўлгани ҳолда, дўстона муносабатларда бўлиб юрниш

¹ Салом, дада. — (франц.)

учун шаҳарнинг нариги қисмидан ёр тутишни ўзига муносиб кўрди. Бу топган ёри ҳуснда ҳам, ёшроқ бўлишда ҳам ўзининг хотинидан тузук эмас эди; лекин ёруғ дун'ёда шундай муаммолар бўладики, улар ҳақида бир нарса дейиш бизнинг ишимиз эмас. Шундай қилиб, катта амалдор зинадан тушиб, ченага ўтирди-да, кучерга: «Каролина Ивановнаникига ҳайда» деди-да, ўзи иссиқ шинелига яхшилаб бурканиб олиб, рус кишиси учун айни муддаодагидек бир вазиятда, я'ни ўзинг ҳечнарсга тўғрисида ўйламаганинг ҳолда бир-бирида: «ширин хгёллар бошингни чулғаб олаверадиган бир ваз'иятда жойлашиб ўтириб олди. У маза қилиб ўтирар, кечада бўлиб ўтган жам'и қизиқ ҳанго. маларни эслаб, бир гуруҳ одамларни қаҳ-қаҳлаб кулишга мажбур этган сўзларни ўзича аста-секин такрорлаб, ўзи ҳам ич-ичидан кулиб кўярди. Аммо ба'зан, худо билсин, қаердандир ва нима сабабдандир бирданига пайдо бўлгани нома'лум бўлган қаттиқ шамол қорни юзига келтириб уриб, шинелининг ёқасини елканга ўхшатиб кўтарар ёки бирдан ғайри табиий куч блан бошига ёпиб, шу блан бошини чиқариб олишга мажбур этиб, уни безовта қилар эди. Катта амалдор аллаким ёқасидан маҳкам ушлаганини бирданига ҳис қилди. Угирилиб қараб, тўзиган эски вицмундир кийган, ўрта бўйли бир кишига кўзи тушди, ва у кишининг Акакий Акакиевич эканлигини таниб даҳшатга тушди.

Чин'овникнинг афти қордек оқариб кетган бўлиб, баайни мурдага ўхшар эди. Мурданинг оғзи қийшайиб, ўзидан гўр ҳидини анқитиб туриб: «А! Алоҳал гирибонингдан ушлаб олдим-

а! Менга сенинг шинелинг керак! Шинелимни тондириб беришга ёрдамлашмаганинг бир сари, яна устига устак қилиб мени тоза уришдинг, бўкдинг, энди ўзингникини бер бу ёққа!» деганда катта амалдорнинг капалаги аввалгисидан ҳам баттар учиб, даҳшатга тушди. Шўрлик амалдорнинг жони чиқиб кетишига сал қолди. Маҳкамахонада ва умуман ўзидан паст мансабдаги одамлар олдида нақадар ўжар бўлмасин ва унинг басавлат гавдасини кўрган ҳарбир инмса: «Зап одам эканми!» демасин, бу ерда у ҳам паҳлавон савлат аксари кишилар сингари шу қадар қўрқувга тушдики, ҳеч, бир сабабсиз-несиз тутқаноқ касалига мубтало бўлиб қолма-сайдим деб хавфсирашга тушиб қолди. У ўз кўли блан шинелини дарров ечиб ташлади-да, кучерга: «Жонинг борича уйга ҳайда!» деб қичқирди, жон ҳалпида.

Одатда танг келган вақтларда ишлатиладиган, ҳатто ундан ҳам ғалатиноқ сўзлар блан қўшилиб чиқадиган овозни эшитиб, ҳар эҳтимолга қарши, бошини елкаси ичига тортиди ва қамчисини силкитиб, ўкдек учириб кетди. Олти минутча ўтди деганда, катта амалдор ўз уйига етиб келди. Каролина Ивановнаникига бориш ўрнига ранги ўчган ва қўрққан бир ҳолда, шинельсиз уйига етиб келди-да, судралганча ўз уйига кириб кетди, кечани шу қадар зўр ташвиш ичида ўтказдики, эртасига эрталаб нонушта маҳалида қизи тўғридан-тўғри: «Бугун мунча рангинг кетиб қолипти, дада» деди. Лекин отаси чурқ этмас, нима воқиа бўлганини, қаерда бўлганини ва қаерга бормоқчи бўлганини ҳечкимга айтмас эди. Бу воқиядан у

жуда қаттиқ та'сирланди. У ҳатто ўз қўл остидаги кишиларга ҳам: «Қандай ботиндингиз, олдингизда ким турганини биласизми» деган ибораларни кам ишлатадиган бўлди, гапирганда ҳам, аввал гапнинг тагига етгандан кейингина гапирадиган бўлди. Лекин энг қизиги шундаки, ўшандан бери мурда-чиновник кўринмайдиган бўлиб қолди: генералнинг шинели унга жуда бои келганга ўхшайди; ҳарқолда, ҳеч ерда бировнинг шинелини шилиб кетипти, деган гаплар эшитилмай қолди. Аммо ишчан ва жонкуяр одамлардан кўплари кўнгиллари хотиржам бўлмасдан, шаҳарнинг узоқ-узоқ жойларида мурда-чиновник ҳамон кўриниб юрганини гапирардилар. Чиндан ҳам, Қоломенскийдаги миршаблардан бири бир уйнинг орқасидан арвоҳ чиқиб келганини ўз кўзи билан кўрипти; аммо ўзи анчагина кучсиз бўлгани учун, — бир маҳал аллақайси бир ҳовлидан югуриб чиқиб қолган каттагина чўчка уни йиқитиб кетиб, атрофда турган извошчикларни ўлгидек кулдиргандан бери, у барибир масхара қилиб кулганлари учун улардан ярим тийиндан тамаки пули олган эди, — шундай қилиб, кучсиз бўлгани учун уни тўхтатаолмайдю, қоронғида унинг кетилган то арвоҳ ўгирилиб қараб ва тўхтаб, «Нима демоқчисан?» деб сўраб, тирик одамда ҳечбир учрамайдиган катта муштини дўлайтургунча кетаверибди. Миршаб: «Ҳечнарсан» дегану, ўша заҳоти орқасига қайтган. Арвоҳнинг бўйи хили новча, мўйлаблари шопдек эди. У Обухов кўприги томонига йўл олиб, қоронғи тун бағрига кириб, кўздан гойиб бўлди.